

⊕ SZÖVEG: KŐSZEGI MARGIT

BIRODALMI TÖREKVÉSEK ÁRNYÉKÁBAN

Birodalmi gondolat?

Az orosz identitás egyik meghatározó tényezőjét az idősebb generációk hazánkban is jól ismerik. Nemcsak a híradásokból, a nagypolitika hozzánk is eljutó értelmezéseiből szűrhattuk ki a hatalmas ország viszonyát a világ azon részéhez, amit a saját érdekelt-ségének tekintett: személyesen is találkozhattunk, beszélhettünk orosz emberekkel, akik közvetítették számunkra ezt a sajátos nézőpontot, amit itt, most birodalmi gondolatnak nevezek.

Személyes érintettségünk e kérdésben történelmünk menetét is befolyásolta, ezért Oroszország közelsége a mi identitásunk formálódásában is markáns nyomokat hagyott. Világos, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverésében a cári Orosz Birodalom tevékenyen részt vett, és az is, hogy a 20. század második felében a katonai megszállással és a politikai átalakulással a szovjet érdekszféra részévé váltunk. A hazánkat érintő eseményekkel egyben két utat is meghatároztunk a birodalmi gondolat irányába: gyökeresen eltérő elvi/ideológiai alapon

ugyan, de a cári önkényuralom évszázadaiban és a szovjet pártállami diktatúra évtizedeiben egyaránt meghatározó politikai irányvonallá váltak a külde-tüstudattal erősített expanziós törekvések.

Hogyan vezet mindez a Fekete-tengerhez és a partján élő népekhez? Ha az orosz terjeszkedési szándék szemüvegén keresztül a térképre nézünk, akkor számunkra is magától értetődőnek tűnik a hatalmas Kelet-európai-síkság szívéből növekvő állam fekete-tengeri irányultsága. Ennek sikeres megvalósítása révén azonban a növekvő területtel egyre inkább gyarapodott a nem szláv nyelvű és/vagy nem ortodox keresztény vallású lakosság Oroszországban. Az így születő és mind nagyobb problémává váló kisebbségi kérdést a drasztikus eszközöket használó szovjet pártállami vezetés sem tudta megoldani, inkább csak elkendőzni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a tény, hogy a Moldovától a Kaukázusig terjedő zóna, a Fekete-tenger északi partvidéke a 21. században is jelentős konfliktusforrás.

FOTÓ: EXTERRA

A régmúlt: az orosz identitás kulcsmotívumai

Az orosz önazonosság alakulásában kulcsszerepet játszott a (keresztény nézőpontból) pogány tatárokkal és oszmánokkal való szembenállás. Amíg hazánkban a pusztító tatárjárás két esztendőjét érintett, az orosz területek több mint két évszázadig tatár fennhatóság alá tartoztak (Dzsingisz kán utódainak adófizetői voltak). Az orosz nép kollektív emlékezetében a tatár az ellenséget, a pogányt, a rossz megtestesülését jelenti, a tatár fennhatóság időszaka számunkra egyenlő az idegen uralommal, a rabsággal, az erőszakkal és az önkénnyel. Az orosz történészek által sokat emlegetett „tatár iga” hasonló szerepet tölt be identitásukban, mint a mi önazonosságunkban a 150 éves török uralom: ez a nyugatitól eltérő fejlődés magyarázata, az elmaradottság igazolása.

A 15. században az erősödő és Moszkva központosító törekvései révén egyesülő orosz fejedelemségek a mongol Arany Horda (a Dzsingisz kán nyugati hódításait egyesítő állam) szétesése után meghódítandó területként tekintettek a déli, délkeleti szomszédos földekre. Így kerültek szembe azal az Oszmán Birodalommal, amelyik éppen ebben az időszakban foglalta el az ortodox keresztény egyház központját, Konstantinápolyt. Az orosz identitás másik fontos tényezője, az ortodox vallás és egyház vezető szerepének átvétele ebben az időszakban gyökeresedett meg a közösségi tudatban. A bizánci örökség átvételét házasságkötéssel (bizánci hercegnyóval) is szentesítették, Moszkva a harmadik Rómaként kívánta egyesíteni az alattvalókat.

Az évszázadokon átívelő orosz–török háborúk hosszú sora nyomán vált egyre nyilvánvalóbbá az orosz igény a Fekete-tengerre, sőt, annak legnagyobb városára, Isztambulra (Konstantinápolyra)! Azt, hogy az orosz állam Bizánc és egyben a Római Birodalom örökösének tekinti magát, jól bizonyítja a települések átnevezése, az új alapítású városok görögös hangzású nevei (pl. Odessza, Herson). A háborúk nyomán az oszmánoktól elhódított terület, az ún. Új-Oroszország egyre nagyobb kiterjedésűvé vált a Fekete-tenger mentén. A 18. és 19. században a Krími Tatár Kánság beolvasztása mellett nyugatra Besszarábia, keletre pedig a Kaukázus irányába is jócskán terjeszkedtek.

BAHCISISZERÁJ

A krími tatár mecsetek a balkáni hasonló épületek hangulatát, az oszmán befolyást idézik. Mielőtt a cári Oroszország a 18. század végén elfoglalta e területüket, az iszlámhívó krími tatárok évszázadokon át az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt éltek.

A nyugati közönség számára az Oszmán Birodalom jelentette az első kapcsolatot a Kelettel, számunkra ezek az épületek hordozzák a jellegzetes orientalista stílusjegyeket (balra)

OROSZORSZÁG SZÍVÉBEN

A kazanyi esti városkép impozáns épületei bármely orosz város látványát elénk idézhetik, azonban a bal oldali, méreteiben az ortodox templommal vetekedő mecset meglepő dologra, az iszlám markáns jelenlétére hívja fel a figyelmet (előző oldalpár)

... és a 20. század?

A Romanov-dinasztia utolsó uralkodóinak idején megerősödő oroszosító törekvések a Fekete-tenger partján erőteljes ellenállást váltottak ki a helyiekből, ezért az I. világháború alatt létrejövő szovjet állam eleinte elnézőbb volt az itt élő kisebbségekkel. A sztálini időszak kezdetén, a „gyökereztetés” időszakában még igen széles kulturális önállósággal rendelkeztek, azonban az 1930-as évektől már az egységes szovjet nép összeolvasztásának szellemében hozták az intézkedéseket.

A kisebbségek megítélésében a II. világháború hozott gyökeres változást. A Wehrmacht által megszállt fekete-tengeri partvidéken – miután visszakérültek a Szovjetunióhoz – nagyarányú deportálásokat hajtottak végre. Az ellenséggel való kollaborálás bűnét szinte minden nem orosz nemzetiségű népre rásütötték. A hazaárulás vádját elképesztő méreteket öltő propaganda-hadjárral erősítették meg, a „haza ellenségeit” a Szovjetunió legeldugottabb részeiben is megismerték.

A győztes háború után a hazafiság vált a párt legfőbb ideológiai fegyverévé. A haza (azaz a Szovjetunió, vagyis a párt) odaadást és hűséget követelt a lakosságtól, de egyben győztesként, a fasiszta erők legyőzőjeként felsőbbrendűséget és küldetés-tudatot is biztosított. Ilyen körülmények között a cári önkényuralom gyarmatosító törekvéseit is ártértékelték, és éppen azokat a kisebbségi mozgalmakat nyilvánították reakciónak, amelyek az önkénnyel szemben fejtettek ki ellenállást.

A birodalmi gondolat tehát létjogosultságot nyert a Szovjetunióban is, miközben az ellenséggel szembeni gyűlöletkeltésben nem ismertek határokat. A kisebbségek elfogadása így nem vált követendő mintává sem az orosz öntudatban, sem a tagköztársaságok többségi társadalmában (pl. az ukrán identitásban sem).

FOTÓ: KARÁCSONYI DÁVID

KÉZMŰVESHAGYOMÁNYOK

Európa keleti felében a tradicionális foglalkozások és technikák sokkal inkább tovább élnek a társadalom perifériáján élő, kis lélekszámú népcsoportok életében

A tatár nem mongol – és nem mindig krími

Az ukrajnai polgárháborús események kapcsán többször előkerült a médiában Rinat Ahmetov neve. Az üzletember, akit Ukrajna leggazdagabbjaként tartanak számon, tatár származású. Azt viszont elfelejtik e hírrel kapcsolatban hangsúlyozni, hogy nem krími tatár, tehát nem Ukrajna/Szovjetunió/Oroszország marginalizált kisebbségének tagja. Oroszország területén élnek más tatárok is, akiknek sorsa másként alakult, mint krími társaiké.

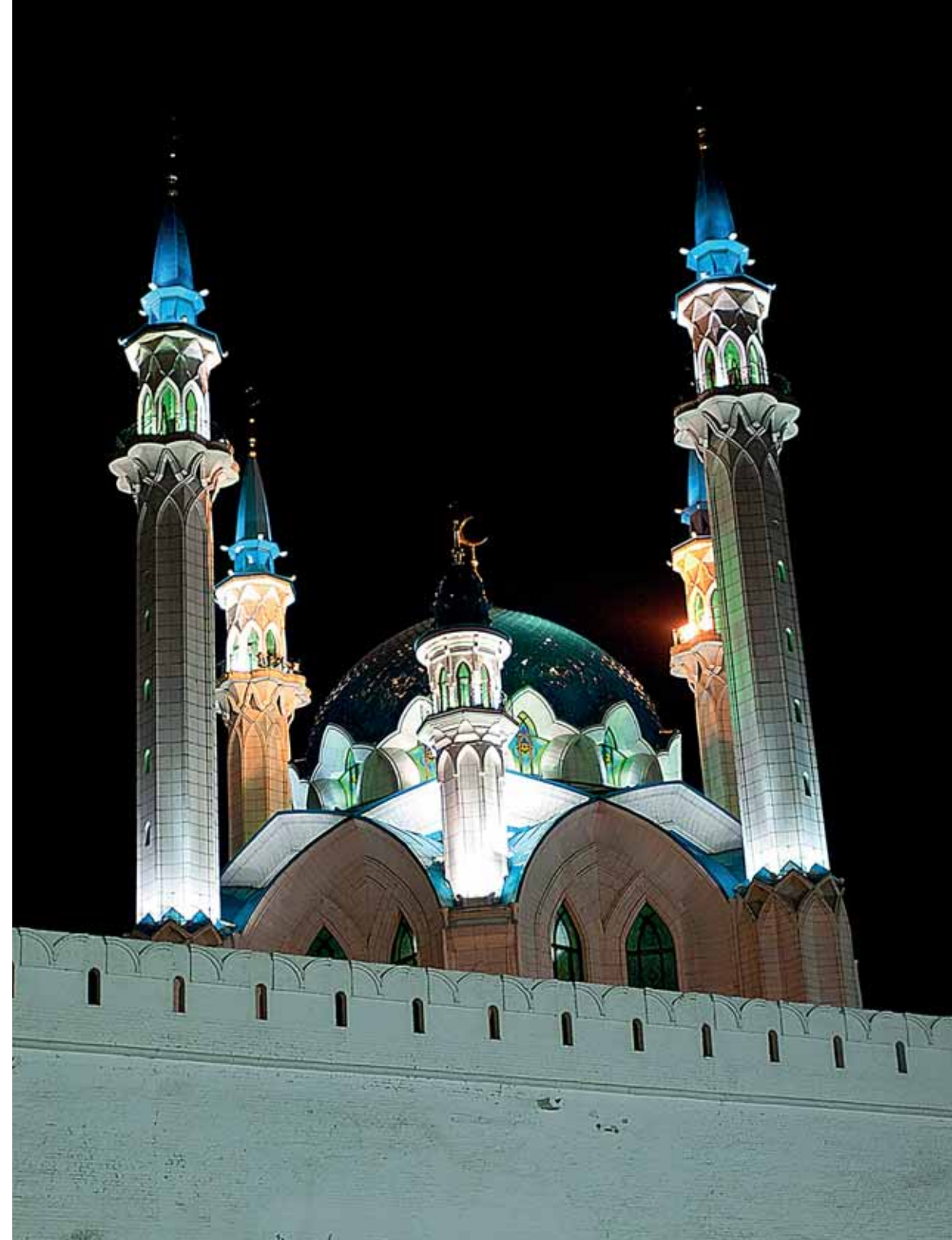
Kik a tatárok? Bár a mongol és a tatár szinonimaként jelenik meg a középkori forrásokban, a Dzsingisz kán által egyesített mongol törzsekkel azonosított tatároknak valójában kevés közük van a nagy keleti rokonokhoz. Az általuk beszélt tatár nyelv, amelyet – különböző becslések szerint – 6-8 millióan beszélnek ma, az altáji nyelvcsalád török csoportjához tartozik. Az iszlám híveivé a 14. században váltak, amikor az Arany Horda mongol birodalmi fennhatósága alá tartoztak. Oroszországban a létszámuk közel 6 millió fő (ha a Krím félszigetet is ide számoljuk), de jelentős számban élnek Üzbegisztánban és Kazahsztánban is. A közép-ázsiai egykori szovjet utódállamok mellett az Oszmán Birodalom területén létrejött államokban szétszórta ma is jelen vannak, ahogyan az Oroszországgal szomszédos európai országokban is.

Oroszországban három nagy közösségüket különböztetik meg: az Európában legismertebb krími tatárok mellett a volgai és szibériai tatárokat. Legnagyobb lélekszámukat az Orosz Föderáció részét

alkotó Tatár föld és Baskíria területén érik el, az Urál hegység délnyugati lábánál, a Volga folyó mentén. E belső területek tatár lakossága egészen más identitással rendelkezik, és másként viszonyul az orosz államhoz, mint a krími tatárok!

Az Arany Horda szétesése után létrejött Kazanyi és Asztraháni kánság 16. századi meghódításával kerültek az iszlámhívő, török nyelvű tatárok orosz fennhatóság alá. A helyi társadalom átalakítására tett kísérleteik (az orosz nemesség földhöz juttatása, orosz parasztok betelepítése, keresztény hitre térítés) nyomán felerősödő ellenállást II. (Nagy) Katalin törte meg a 18. században azzal, hogy véget vetett a vallásüldözésnek, és visszaállította a tatár nemesek és kereskedők jogait. Az orosz közép-ázsiai hódítások nyomán növekvő muszlim lakosságú területeken a tatárok monopolizálták a kereskedelmet, ezáltal nagy gazdagságra tettek szert.

Pozícióiknak köszönhetően egyrészt az Orosz Birodalom híveivé és támogatóivá váltak, másrészt támogatásukkal a 19. században virágzásnak indult egy jellegzetes tatár iszlám kultúra, ami Buhara és Szamarkand kulturális hagyományait és az orosz műveltséget ötvözte az iszlám oktatási rendszerben. A szovjet időszakban ugyan közösségeiket sem kímélte a vallásüldözés, valamint autonóm kisebbségi jogaikat is jelentősen korlátozták, de a hivatalos propagandában nem váltak a haza kollektív ellenégeivé, mint krími társaik.

FOTÓ: ISTOCKPHOTO

AZ OROSZORSZÁGI ISZLÁM MÁSIK ARCA

Az Urál hegység déli lábánál, a Volga mentén fekvő Tatár föld és Baskíria területén az iszlámhívő tatár közösségek a hatalmas ország leggazdagabb népei közé tartoznak, amelyet városaik, közösségi épületeik is híven tükröznek. Kazany központi mecsetét úszóink is megcsodálhatták a 2015-ben rendezett világbajnokságon

A krími tatárok tragédiája

A Krími Tatár Kánság az Arany Horda szétesésekor, a 15. században jött létre. Oszmán függőségbe került, a szultán adófizetője volt egészen a 18. század második feléig. Rettegett katonai erejüket a magyarok is megismerhették, amikor a 17. században a törökök kérésére feldúlták az Erdélyi Fejedelemséget. Több évszázadon át féltelmes ellenségnek számítottak a tőlük északabbra elhelyezkedő orosz fejedelemségek számára, számos alkalommal portyáztak területeiken, katonai erejükkel részt vettek hatalmi harcaikban. Az orosz–török háborúk egyik epizódjaként Oroszország végül 1783-ban foglalta el a kánságot.

A Krím félszigetet és a Fekete-tenger északi partvidékének egy részét magában foglaló területük stratégiai fontosságú volt az új hódítóknak. A bizánci (római) örökség eszméje elevenedik meg abban, hogy a krími tatár települések a hellenisztikus múltat idéző klasszikus neveket kaptak: Akmecest városából így lett Szimferopol (ma a Krím félsziget legnagyobb városa), Akhitarból pedig a krími háborúban, a 19. században hírhedtté vált Szevasztopol, ma az orosz fekete-tengeri hadiflotta állomáshelye. A nagyobb városok közül csupán a krími tatárok fővárosa, a Krím félsziget déli részén fekvő Bahcsiszarj tarthatta meg tatár nevét.

A Szovjetunió megalakulása után még Lenin által létrehozott Krími Szovjet Szövetségi Köztársaságban a krími tatárok jelentős kulturális autonómiajogokat is érvényesíthettek. A sztálini érában viszont az 1930-as évektől már a szövetségi állam

centralizációja került előtérbe, így a korábban kapott jogokat fokozatosan megnyirbálták, a vallásüldözés pedig közösségeiket sem kímélte.

A II. világháború eseményei végül gyökeresen felforgatták életüket. A Vörös Hadseregben a krími tatár férfilakosság is jelen volt, így sokan kerültek hadifogságba a németek előrenyomulásakor. A megszállók igyekeztek felhasználni minden nem orosz népet saját céljaik megvalósítása érdekében, ezért a krími tatároknak is engedélyezték nemzeti intézmények létrehozását, és az együttműködni hajlandó hadifoglyokból egy krími tatárlégiót is szerveztek. Ahogyan a többi oroszországi kisebbség esetében, úgy a krími tatárok közösségeiben is voltak olyanok, akik az 1930-as évek megpróbáltatásai után felszabadítót láttak a németekben! Ráadásul a Szovjetunió előre lemondott a hadifoglyokról, eleve hazaárulóknak bélyegezte őket, így a visszatérés saját közösségeikbe lehetetlen volt.

Ám a kollaborálás vádjára nem csupán a valódi együttműködőket érintette: a szovjet pártállami vezetés a krími tatár nép egészére kimondta a hazaárulás bűnét! Büntetésük a deportálás volt. A Fekete-tenger partvidékéről szinte az összes nem orosz népességet eltávolították: a krími tatárokat és a krími őslakosokat, a görögöket, bolgárokat, kurdokat marhavagonokba terelték, és megindították őket kelet felé. A krími tatárok létszáma 1944-ben a becslések szerint 180-200 ezer fő volt. Nagy részüket (kb. 150 ezer főt) Üzbegisztánban szórták szét,

legnagyobb közösségük Taskentben meghaladta az 50 ezer főt. Kisebb részüket (akik főleg a hadifogoly férfiak voltak, kb. 30 ezer fő) Szibériába és az Urál vidékére deportálták.

De mi lett a sorsuk az 1943–44-ben deportáltaknak, akik elsősorban nők, gyerekek és idősek voltak? A sztálini propaganda jól működő gépezete révén a szintén muszlim helyi lakosság ellenségként fogadta az érkezőket, előfordult, hogy követ dobálták őket. Ám pár év elteltével az iszlám mint közös kulturális gyökér segítette a megbékélést.

Az első évek azonban rendkívül nehéznek bizonyultak, egyrészt a szokatlan éghajlat és az új betegségek, másrészt az ipartelepeken folyó embertelen munka miatt. A főként vidéki, korábban mezőgazdasággal (kertészet, szőlő- és dohánytermesztés) foglalkozó tatárok számára ez teljes életmódváltást jelentett. A közös vallás ellenére a „spectelepek” elhagyásával (erre 1957-ben kaptak engedélyt) a beilleszkedésük sem volt egyszerű, hiszen a nyitottabb, nyugatias felfogásuk számára idegen volt a közép-ázsiai, sokkal inkább hagyománytisztelő vallási közösség.

Sztálin halála után a deportált népek (csecsenek, ingusok, balkárok, karacsajok, kalmükök) hazatérését hivatalosan is engedélyezték, sőt, 1956 novemberében határozatot hoztak nemzetiségi autonómiáik visszaállításáról, azonban a krími tatárokról megfeledeztek. Alacsonyabb létszámukból adódóan eleve kisebb volt az érdekérvényesítő képességük, de a kis létszám akár előny is lehetett volna szá-

mukra. Viszont nem is várták őket haza! Oroszország és Ukrajna egyesítésének háromszázadik évfordulója alkalmából, 1954-ben Ukrajna ajándékba kapta a Krím félszigetet, politikusai pedig kifejezetten ellenézték a krími tatárok hazatérését!

Bár nem térhettek haza, kollektív emlékezetükben őrizték a „Zöld sziget” emlékét, és a deportálás napján, május 18-án minden évben megemlékezéseket tartottak. Jelszavukká vált: „Semmit sem felejtünk, és semmit sem fogunk felejteni!”

Végül a 20. század utolsó két évtizedének változásai számukra is megnyitották az utat: 1989-ben hivatalosan is engedélyezték a krími tatárok hazatelepülését. A majd’ 500 ezres közösség fele (250 ezer ember) választotta a nagy utat és a romantikus álmodozás után a nagy kiábrándulást.

Egy olyan generáció tért vissza, aki már Közép-Ázsiában született, és valójában sosem látta a Krím félszigetet! Mit találtak ott? A helyi kommunista nomenklatúra heves ellenállását, lerombolt falvakat. A déli tengerparton nem is engedélyezték letelepedésüket. Mivel kimaradtak a kollektivizálásból, ezért az 1999-es privatizációból sem részesülhettek. Gazdasági, kulturális és politikai marginalizálódásuk mellett általános ellenszenv övezi őket. Az idegenlenség sokáig élteti a régi szólamokat: akár emlékművekről, akár temetőkről legyen szó, a felfestett „hazaárulók” feliratok és a náci horogkereszteket ábrázoló falfirkák hamar megjelennek a krími tatárokhoz köthető helyszíneken...

FOTÓ: KARÁCSONYI DÁVID

FOTÓ: KARÁCSONYI DÁVID

ORIENTALISTA HANGULATBAN

Békés pillanatok a krími tatár vezetők életében: mintha nyugati festők mesés Keletről készített életképeinek egyike elevenedett volna meg (balra)

VIDÉKI HÉTKOZNAPOK

A krími tatárok egykor virágzó államának területén megáll az idő (fent)

Gagauzok „szerencséje”

A krími tatárokkal ellentétben sokkal kevésbé ismert a Fekete-tenger északnyugati partvidékén élő, közel 200 ezer főt számláló gagauz népesség. Legnépesebb közösségeiket Moldovában, Gagauzia autonóm területén (kb. 150 ezer fő), valamint Ukrajna Odessza körzetében találjuk. Nyelvük az al-táji nyelvcsalád oguz török csoportjába tartozik, eredetük vitatott, több türk nép leszármazottjának tartják őket. Nem csupán az oroszbarátságuk, hanem kifejezetten a szovjet állami keretek iránti nosztalgiájuk miatt is kakukktójásnak számítanak a térségben. Hogyan alakulhatott ki két szomszédos, kis lélekszámú nép, a gagauzok és a krími tatárok esetében ennyire különböző identitás?

A vallás ebben az esetben (is) igen fontos tényező. A gagauzok ugyanis ortodox keresztények. Korábban évszázadokig a Fekete-tenger nyugati partvidékén, főként Dobrudza területén éltek, még bi-

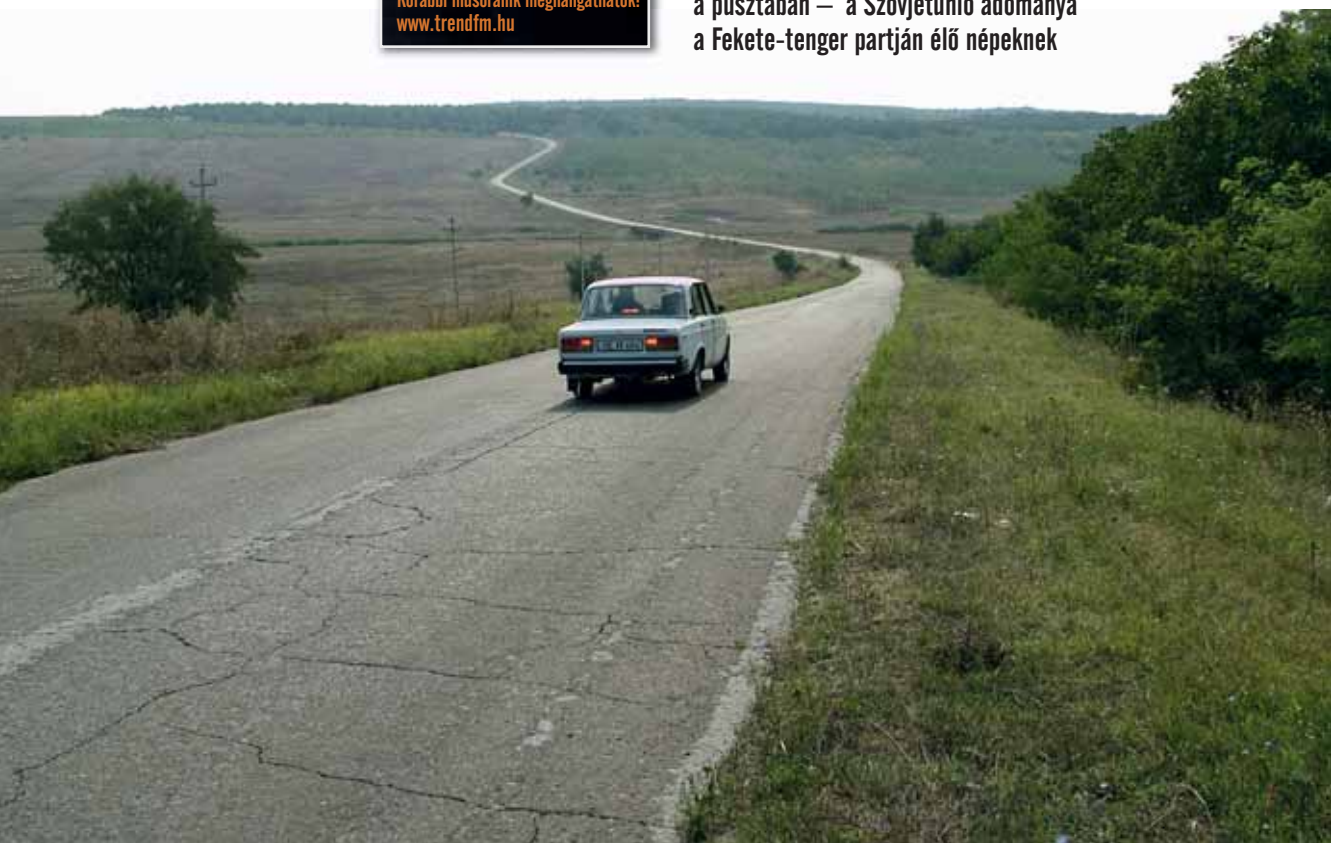
zánci hatásra vették fel a középkorban az ortodox hitet. Az Oszmán Birodalom megtúrta őket, hasonlóan a többi keresztény balkáni néphez, akiket speciális adókkal (többek között a hírhedt gyermekadóval) sújtottak. Helyzetük a 18. században fordult válságosra, amikor a térségben megkezdődtek a sorozatos orosz–török háborúk. Az orosz cár az ortodox hit előretolt bástyáinak nevezte őket is, noha nem voltak szlávok. Besszarábia (a Prut és a Dnyeszter közötti terület) elfoglalása után az Orosz Birodalom földeket ajánlott számukra az újonnan meghódított területen. Mivel helyzetük az Oszmán Birodalomban rosszabbra fordult, ezért a közösség nagy része az elvándorlást választotta, így kerültek orosz fennhatóság alá a 18. és 19. században.

A 20. század és az I. világháború „tulajdonváltást” hozott a fejük felett: Besszarábiát Romániához csatolták! Az 1940-ig tartó időszak háttérbe szo-

TREND FM
SAJZSÁGI HÍR- ÉS TÁJÉKOZTATÓ
CSÜTÖRTÖKÖNKÉNT 16.35-KOR
A rádióban vendégünk a témáról:
KŐSZEGI MARGIT
Korábbi műsoraink meghallgathatók:
www.trendfm.hu

POSZTSZOVJET ROMANTIKA

Aszfaltozott út, távvezeték és autó a pusztában – a Szovjetunió adománya a Fekete-tenger partján élő népeknek

FOTÓ: KARÁCSONYI DÁVID

FOTÓ: KARÁCSONYI DÁVID

DOHÁNYTERMESZTŐK

A Fekete-tenger partvidékén a dohánytermesztés évszázadok óta hagyományos foglalkozásnak számít, tekintet nélkül a nyelvi és vallási hovatartozásra

Geopolitikai sorozatunk támogatója a

mulással járt, hiszen a román állam az általuk román nemzetiségűnek tartott moldávokat helyezte előtérbe. A nemzetiségi kártyát ellenfeleivel szemben mindig remekül alkalmazó Sztálin viszont kifejezetten a moldávok gyengítése érdekében erősítette a gagauzok jogait a II. világháború után a főként Besszarábia területéből létrehozott Moldova Szovjet Szövetségi Köztársaság területén.

A gagauzokat tehát elkerülték a II. világháború végén a szovjet állami vezetés parancsára végrehajtott deportálások, így számukra az identitásukban jelen lévő negatív kollektív élmény nem ehhez az eseményhez, hanem a román államban elszennvedett diszkriminatív intézkedésekhez kötődik. A területük Szovjetunióhoz való visszacsatolása utáni insé-

ges éveket (amikor az éhínség hatalmas méreteket öltött Moldovában) a háború és nem az „új gazda” negatív hatásaként élték meg. A sztálini megosztó politika révén a pártállami diktatúra idején helyzetük is jobbra fordult, annak ellenére, hogy Moldova mindvégig a Szovjetunió egyik legelmaradottabb szövetségi köztársasága maradt.

Miközben a Szovjetunió széthullása után az alig 34 ezer km² területű és 3,5 millió lakossal rendelkező Moldova a függetlenség mellett döntött, területét szeparatista erők feszítik szét, s nem csupán a de facto függetlenedett Transznisztria (Dnyeszter-menti Köztársaság) áll igen erőteljes orosz befolyás alatt. Az 1980-as évek zűrzavaros eseményeiben a gagauzok is felléptek jogaik védelmében, aminek eredményeként az 1990-es évek elején autonóm területet alakítottak ki számukra Moldova déli részén. A választási eredmények alapján is deklarált szovjetbarátságukat per-se a szomszédos Oroszország is minden lehetséges módon gerjeszti. A mélyszegénységben élő gagauzok az autonómia kivívása mellett fenntartják azt a jogot, hogy Moldova és Románia esetleges egyesülésekor, illetve Moldova európai uniós csatlakozása esetén kinyilvánítsák függetlenségüket, valamint az Orosz Föderációhoz való csatlakozási szándékukat! ☺